

Arheoloģija un folkloras: LATVIJAS SVĒTVIETAS UN PILSKALNI

Juris Urtāns

Atslēgas vārdi: *Latvijas pilskalnu folkloras, to datu bāze un zinātniskie apkopojumi*

Katrs, kam ir saistība ar pagātni jeb vēsturi, rekonstruē pagātnes idejas un iespaidus, ņemot vērā tos priekšstatus, idejas, pieredzi un dažādu avotu — materiālu un nemateriālu — dotumus, kas ir pieejami tieši tagad. Šādā kontekstā pagātnes interpretācija ir iespējama gan ar arheoloģijas, gan ar folkloras avotu palīdzību, jo caur mūsdienu idejām un priekšstatiem mēs dodam nozīmību pagātnes notikumiem.

Arheoloģija un folkloras ir divas dažādas lēcas, caur kurām var skatīties uz pagātni. Mans tēvs arheologs Vladislavs Urtāns kādreiz zīmīgi teica un rakstīja, ka folkloras ir dzīvā arheoloģija, bet arheoloģija ir mirusi folkloras.¹

Arheoloģija un folkloras — tas ir interdisciplinārs dialogs, kas var būt auglīgs abām zinātņu nozarēm. No arheoloģijas viedokļa parastākais, arheologus visvairāk nodarbinošais un arī būtiskākais iebildums pret folkloras izmantošanu arheoloģijas studijās ir folkloras kā vēstures avota nedrošā ticamība un nenoteiktība. Folkloras kā vēstures avota ticamība ir izvērtējama katrā konkrētajā situācijā, tomēr atzīmēsim, ka ne tikai folklorai kā vēstures avotam ir ticamības problēmas. Principiāli līdzīgas ticamības problēmas kā vēstures avotam ir arī arheoloģiskajam materiālam, jo pagātni, izmantojot arheoloģisko materiālu jeb senlietas, skaidro mūsdienu cilvēki. Iepriekš, kad arheologi gribēja izmantot folkloru savu pētījumu papildināšanai, bieži vien arheoloģisko un folkloras materiālu nevarēja sasaistīt un apvienot vienotā, organiskā, sintētiskā veselumā, tāpēc visvienkāršāk bija folkloru noraidīt un neizmantojot arheoloģiskajās izstrādēs.²

Arheoloģijas un folkloras vienotība visvairāk izpaužas arheoloģiskajos pieminekļos jeb

arheoloģiskajās vietās, jo folkloras ir būtiska arheoloģisko vietu pētījumos, tā rāda, kādi ir bijuši un kādi ir tautas uzskati par šo vietu un kā tie laika gaitā attīstījušies. Tas saistīts ar vēl vienu aspektu, proti, arheoloģisko vietu valenci folkloras piesaistē. Sākotnējais, plaši pielietotais folkloras izmantojums arheoloģiskajās izstrādēs bieži vien bija (un joprojām ir) tikai ilustratīvs. Tomēr ir virkne arheoloģisko vietu, ap kurām ir bijis un joprojām ir savīts virtuāls teikums un nostāsts vainags. Šādā skatījumā visvairāk izdalās senās svētvietas, pilskalni un senkapi, mazāk — senās apmetnes.

Pētīt un izzināt senās svētvietas (iepriekš tās vairāk tika sauktas par senajām kultas vietām, kas īsti neatbilst šo vietu raksturam, jo kults ir tikai viens no seno svētvietu raksturojošajiem aspektiem), raksturīgā folkloras tiek uzskatīta par vienu no svētvietu identificējošām pazīmēm³ un folklorā fiksētās liecības ir tikušas izmantotas gan šo vietu atklāšanā un lokalizēšanā, gan arī interpretācijā.

Pētīt Latvijas svētvietas, galvenais uzvars, no vienas puses, ir likts uz šo vietu konkrētību, piesaisti reljefam un ainavai, arheoloģisko atradumu, kas gan parasti ir visai reti un sporādiski, novietnes un veidojuma raksturojumu,⁴ no otras puses, — plašāku vispārīgumu, kam lielāku iespēju dod tieši

Pilskalna dienvidu gala nocietinājumi

folklorā.⁵ Šādā veidā raksturoti un interpretēti kā arheoloģijas, tā folkloras materiāli par dažādiem seno svētvietu veidiem: dažādu veidu akmeņiem⁶ un tēliem,⁷ kalniem⁸ un ūdeņiem⁹. Mēģinot apkopot pēc iespējas visus dotumus, kas saistīti ar kāda viena kultūrvēsturiskā novada svētvietām, plašāk analizēts un vispārināts Zemgales arheoloģiskais un folkloras materiāls.¹⁰ Kā jau parasti, iedziļināšanās kādā problēmā uzlauz jaunos, dziļākus slāņus.

Folkloras kā iniciējoša materiāla nozīmi dažādu arheoloģisko vietu, galvenokārt pilskalnu, atklāšanā bija sapratuši jau baltvācu pētnieki.¹¹ Apzinoties folkloras iespējas pilskalnu jaunatklāšanā un izmantojot arī agrākos arhīvu materiālus, pierakstus un publikācijas, vienlaicīgi ar seno svētvietu izpēti tika veikta arī pilskalnu — Latvijas vizuāli ievērojamāko arheoloģijas pieminekļu — apsekošana un jaunu pilskalnu meklēšana. Turpinot izcilā Latvijas pilskalnu apzinātāja

E. Brastiņa darbu,¹² pēc autora vadītiem lauka darbiem atsevišķās grāmatās tika izdoti Latvijas jaunatklāto pilskalnu apkopojumi,¹³ bet tieši paša autora pilskalnu atklāšanas gaita un sekojošā interpretācija tika publicēta atsevišķā monogrāfijā.¹⁴ Latvijas pilskalnu apkopjošs raksturojums tika publicēts atsevišķā grāmatā ārpus Latvijas.¹⁵ Kā arheoloģiskais, tā arī folkloras un arhīvu materiāls tika apkopots vienam Latvijas kultūrvēsturiskajam novadam veltītā visu tā pilskalnu un par pilskalniem uzskatītu vietu apkopojumā, parādot pilskalnu vietu kultūrvēsturiskajā ainavā kā senatnē, tā arī mūsdienās.¹⁶ Vairāku gadu kolektīva darba rezultātā ir savākta apjomīga Latvijas pilskalnu folkloras datu bāze, kura pagaidām vēl ir tikai sāktā izmantot zinātniskos apkopojumos.¹⁷ Atsevišķu novadu pilskalnu un citu arheoloģisko vietu raksturojumam ir tikušas izdotas vairākas populārziņātniskas grāmatas.¹⁸

Pētīt un interpretēt senās svētvietas,

Raunas Tanīskalns

arvien vairāk sāka iezīmēties tādi akmeņi, kurus īsti nevarēja pieskaitīt nevienai no iepriekš definētajām svētakmeņu jeb kultakmeņu grupām.¹⁹ Šie akmeņi laika gaitā tika nosaukti par kultūrvēsturiskajiem akmeņiem, un šāds apzīmējums arvien vairāk tika pieņemts arī zinātnieku sabiedrībā. Pētot kultūrvēsturiskos akmeņus, atsevišķā monogrāfijā tika apkopota dažāda veida informācija par Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem.²⁰ Tika saprasts, ka mitoloģiskie akmeņi un to folklorā savā laikā ir veidojuši tādu kā virtuālo tīklu. Atklājās, ka ar Pastamuižas Velnakmeni saistās agrākais ar 15. gs. datējams Velna teikas sižeta pieminējums Latvijā,²¹ bet Pastamuižas Pētera akmens ir agrākais vēl esošais drošāk datējams 13.–14. gs. robežakmens Latvijā.²² Līdzīgi arī kulta un svēto alu tradīcija pārklājas ar plašāku alu kultūrvēsturisko nozīmi.²³

Par cita veida kultūrvēsturisko vietu veidu ir uzskatāmi ezeri. Viena novada, proti, Augš-

zemes ezeru folkloras un lauka pētījumu (arī zemūdens) apkopojumam tika izdota atsevišķa monogrāfija, secinot, ka arī ezeri ir Latvijas senās kultūrainavas būtisks akcents.²⁴ Ezeru folklorā un vieta senajā kultūrainavā pārklājas arī ar purvu folkloru.²⁵

Arheoloģisko un mitoloģisko vietu meklēšana liek pievērsties jaunām darba metodēm. Izrādījās, ka te ļoti noderīgas var būt attālinātās fiksācijas metodes, kuru lietojums Latvijas arheoloģiskajā izpētē iepriekš ir bijis visai nenozīmīgs. Ieviešot pētniecībā aerālās fiksācijas metodes, tika likti pamati Latvijas areālai arheoloģijai kā atsevišķai zinātņu nozarei.²⁶ Aerālās fiksācijas metodes pasaulē tiek jo plaši pielietotas, tomēr katrā valstī tām ir savas īpatnības, kuras var uztvert tikai pētnieks, kas ilgstošāk darbojas savā teritorijā. Sākotnējā gaisa attēlu izmantošana zinātnisko rakstu un monogrāfiju ilustrēšanai tagad jau iegūst Latvijas aerālās arheoloģijas kā atsevišķas nozares iezīmes.²⁷

Aerālā fiksācija jeb gaisa arheoloģija savdabīgi pārklājas ar folkloras dotajām iespējām. Folklorā ir tendēta uz vispārinājumu; arī areālā fiksācija dod iespēju paskatīties uz it kā vispārzināmām lietām no lielāka attāluma un sniegt apkopojošāku skatu vārda tiešā nozīmē. Tradicionālā arheoloģisko vietu folklorā vairs mūsdienās neeksistē; zināmā mērā šī folklorā ir arheoloģizējusies. Savietojot tradicionālo arheoloģiju ar arheoloģisko vietu folkloru un sedzot to ar aerālo redzējumu, tiek iegūts jauns, savdabīgs un varbūt arī interesants skats leņķis.

Arheoloģijas un folkloras dažāda veida sadarbība un pārklājums ir devis jaunas zinātniskās atziņas un arī nākotnē šo it kā atšķirīgo, tomēr arī līdzīgo zinātņu nozaru saskares lauki būs interesanti pagātnes izziņātājiem.

Avoti un piezīmes

¹ Urtāns V. Zelta griezti gredzentiņi. *Padomju Jaunatne*. 1987. 28. janv.

² Sk. plašāk: *Archaeology and Folklore: Theoretical Archaeology Group (TAG)*. (Ed. A. Gazin-Schwartz and C. J. Holtorf.) London; New York: Routledge, 1999.

³ Urtāns J. Latvijas seno kulta vietu identifikācija. *Latvijas Vēsture*. 1998. 2: 19–24; *International conference Natural Holy Places or Holy Places in Nature. Identification, Discovering and Classification*. May, 7–9, 2009. Turaida, Latvia. Abstracts. Compiled by J. Urtāns. Latvian Academy of Culture, 2009; *Kultūras krustpunkti*, V. Proceedings of International conference Natural Holy Places or Holy Places in Nature. Identification, Discovering and Classification. May, 7–9, 2009. Turaida, Latvia. (Ed. J. Urtāns.) Rīga: Nordik, 2011 (in print).

⁴ Уртанс Ю. Культурные камни с углублениями в Латвии. *Краткие сообщения Института археологии*, 190. Москва: Наука, 1987. С. 69–73; Urtāns J. Svētupes

Daugmales piļskalns

- Libiešu Upuralu arheoloģiskās izpētes rezultāti. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. 1980. 11: 71–84; Urtāns J., Bernāte I. Krotas Brūveru avots. *Rakstu vainags arheologa Jāņa Siatkovska piemiņai*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 1994. 54.–64. lpp.; Urtāns J. Aglonas Ciriša ezera Upursala. *Kultūras krustpunktu meklējumi*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998. 167.–173. lpp.
- ⁵ Urtāns J. *Latvijas senās svētnīcas*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1993.
- ⁶ Urtāns J. Senās kulta alas Latvijā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. 1977. 2: 85–94; Уртанс Ю. Камни — “следовики” на территории Латвии. *Известия АН Латвийской ССР*. 1988. 7: 92–106; Urtāns J. Cylindrical Ritualistic Stones with a Cup Mark in Latvia. *Journal of Baltic Studies*. XXIII, 1. 1992. P. 47–56; Urtāns J. Latvijas kultakmeņi ar konisku dobumu. *Arheoloģija un Etnogrāfija*. XVII. Rīga: Zinātne, 1994. 108.–112. lpp.; Уртанс Ю.-Т. О древних каменных конструкциях в Южной Курземе. *Vakaru baltai: etnogeneze ir etnīne istorija*. Vilnius, 1997. C. 139–150; Urtāns Y. Cult Caves of Latvia. *The Human Use of Caves*. (Ed. C. Bonsall and Ch. Tolan-Smith.) The Basingstoke Press, 1997. P. 90–100. (BAR International Series, 667); Urtāns J. Cirstu Siļu badakmens. *Cēsu novada vēsture*. II. Cēsu muzeju apvienība, 1998. 17.–24. lpp.; Urtāns J. Vidzemes muldakmeņi. *Le-tonica*. 2004. 11: 127–147.
- ⁷ Urtāns J. Senie elku tēli Latvijā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. 1979. 5: 103–112; Urtāns J. Viļumu Ašgalvis. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 1995. 4: 157–163.
- ⁸ Urtāns J. Sacred Mounds of Kurzeme Region. *Humanities and Social Sciences. Latvia. Western Balts: a Historical Perspective*. 2006. 3. P. 84–97.
- ⁹ Уртанс Ю. Целебные и культовые источники Латвии. *Из истории медицины*. XV. Рига: ПМИ, 1985. С. 85–93; Urtāns J. Gydomeiji ir kulto šaltiniai Latvijoje. *Senoves baltu kultūra. Dangaus ir žemes simboliai*. Vilnius: Academia, 1995. P. 40–47.
- ¹⁰ Urtāns J. Pagan Cult Sites in Semigallia. A Way to Identify Primary Units? *Europeans or Not? Local Level Strategies on the Baltic Rim 1100–1400 AD. Transactions of the local level-symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Kalmar May 7–10, 1998. CCC papers: 1*. Eds. N. Blomkvist and S.-O. Lindquist. Visby, 1999. P. 165–170; Urtāns J. Elka pļavas pie Lielupes. *Man jau un tev tikai [piecdesmit]*. Latvijas Kultūras akadēmijas mācību spēku jubilejas kopkrājums. Sast: J. Urtāns. Rīga: apgāds Mantojums, 2002. 75.–83. lpp.; Urtāns J. *Ancient Cult Sites of Semigallia. Zemgales senās kulta vietas*. Rīga: Nordik & Tapals, 2008; Urtāns J. Semigallian Church Sites in Folklore and the Archaeological Evidence. *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*. (Ed. J. Staecker.) Visby: Gotland University Press, 2009. P. 263–271. (Acta Visbyensia XII).
- ¹¹ Bielenstein A. Tēvu zemes mīļotājiem: lūgtu atbildes. *Latviešu Avīzes*. 1866. 8; A. B[ielenstein]. Lūgšana visiem, kam rūp par Latviešu senatni. *Baltijas Vēstnesis*. 1883. 62.
- ¹² Brastiņš E. *Latvijas pilskalni. I. Kuršu zeme*. Rīga: Vālodze, 1923; Brastiņš E. *Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme*. Rīga: Pieminekļu valde, 1926; Brastiņš E. *Latvijas pilskalni. Latgale*. Rīga: Pieminekļu valde, 1928; Brastiņš E. *Latvijas pilskalni. Vidzeme*. Rīga: Pieminekļu valde, 1930.
- ¹³ Urtāns J. *Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds, 1995; Urtāns J., Asaris J. *Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga: fonds “Mantojums”, 1998.
- ¹⁴ Urtāns J. *Atrast pilskalnu*. Rīga: Nordik, 2009.

- ¹⁵ Urtāns J. T. *Latvian Hillforts: the Originality of the Archaeological Reality*. Zestende Kroon-Voordracht gehouden voor de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie te Amsterdam op 22 April 1994. [Amsterdam, 1994].
- ¹⁶ Urtāns J. *Augšzemes pilskalni*. Rīga: Nordik, 2006.
- ¹⁷ Rītums R., Tāle I., Urtāns J., Vītola I. Teikas par Latvijas pilskalniem. *Latvijas Universitātes Raksti*. 695. sējums. *Zemes un vides zinātnes. Pilskalni Latvijas ainavā*. Latvijas Universitāte, 2006. 7.–26. lpp.; *Kalnā bija stalta pils. Latvijas pilskalni un to teikas*. Sast. J. Urtāns, I. Pigozne, R. Treija, I. Vītola. Rīga: Tapals, 2008.
- ¹⁸ Urtāns J. *Ziemeļvidzemes pilskalni*. Rīga: Avots, 1991; Urtāns J. *Arheoloģijas pieminekļi Valmieras rajonā*. Rīga: Avots, 1991; Urtāns J. *Daugavas pilskalni*. Latvijas Kultūras fonds, 1993; Petrenko V., Urtāns J. *The Archaeological Monuments of Grobiņa*. Rīga–Stockholm: Museum of National Antiquities and Latvian Cultural Foundation, 1995; Urtāns J. *Senie pilskalni Aizkraukles novadā*. Rīga: AGB, 1996; Urtāns J., Šnē A., Asaris J. *Latvijas pilskalni. Eiropas kultūras mantojuma dienas*. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 1998; Urtāns J. *Skudra pie kalna. Arheologa stāsti*. Rīga: Nordik, 2004.
- ¹⁹ Urtāns J. *Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi*. Rīga: Avots, 1990.
- ²⁰ Urtāns J. *Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi*. Rīga: Nordik, 2007.
- ²¹ Urtāns J. Pastamuižas Velnakmens folklorā un datēšanas princips *post quam*. *Letonica*. 2005. 13: 144–155.
- ²² Urtāns J. Kai kurie ženklai Latvijos pasienio viduramžių akmenyse. *Senoves baltu kultūra. Senoves baltu simboliai*. Vilnius: Academia, 1992. P. 205–213.
- ²³ Urtāns J., Eniņš G. Latvian sandstone caves as cultural phenomena. *Journal of Baltic Studies*. XXXII, 1. Spring 2001. P. 95–99.
- ²⁴ Urtāns J. *Augšzemes ezeri. Arheoloģija un folklorā*. Rīga: Nordik, 2008.
- ²⁵ Urtāns J. Reflections in the “Devil’s Eyes” of Bogs in Latvia. *Metamorphoses of the World: Traces, Shadows, Reflections, Echoes, and Metaphors. Proceedings of the International Research Conference “Metamorphoses of the World: Traces, Shadows, Reflections, Echoes, and Methapors”*. (Ed. D. Teters.) Rīga: Metamind, 2010. P. 76–84.
- ²⁶ Urtāns J. Aerālā arheoloģija Latvijā un Augšzemes pilskalnu aerālā apsekošana. *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. (Red.: A. Šnē un J. Urtāns.) Rīga, 2000. 29.–39. lpp.; Urtāns J. A Post Medieval dockyard in Ventspils (Latvia): from the air, in the ground and underwater. *Aerial Archaeology. Developing Future Practice*. (Ed. R. H. Bewley & W. Raczkowski.) Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington: IOS Press, 2002. P. 116–121. (NATO Science Series. Series I: Life and Behavioural Sciences, 337); Urtāns J. Fotografia lotnicza w archeologii na Łotwie. *Biskupin... i co dalej? Zdjęcia lotnicze w polskiej archeologii*. (Red. J. Nowakowski, A. Prinke, W. Rączkowski.) Poznań: Ad rem, 2005. P. 495–498.
- ²⁷ Urtāns J. *Aerālā arheoloģija*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2001.

ARCHAEOLOGY AND FOLKLORE: LATVIAN SACRED PLACES AND HILLFORTS

Juris Urtāns

Summary

Key words: *folklore of Latvian hillforts, their data basis and scientific summaries*

Everyone who is associated with the past or history reconstructs the ideas and experiences of the past considering the concepts, ideas, experience and various sources, material and non-material ones, that are available right now. In this context interpretation of the past is possible with the help of both archaeology and folklore sources, since through contemporary ideas and concepts we attach significance to the events of the past.